

Науково-методичні засади фізичної культури в спеціальних навчальних закладах для дітей з особливими потребами

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (м. Глухів)

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Збільшення кількості людей з особливими потребами на сьогодні є проблемою світового масштабу, яка існує у всіх країнах світу незалежно від рівня їхнього економічного розвитку. Згідно з офіційними даними Організації Об'єднаних Націй, у світі нараховується понад мільярд людей із фізичними, сенсорними та розумовими вадами, що складає близько 15 % від загальної кількості населення [6].

За даними науковців [6], одним із найбільш ефективних і доступних способів інтеграції в суспільство осіб з інвалідністю є адаптивна фізична культура, яка реалізовується серед дітей з особливими потребами в спеціальних освітніх закладах. В Україні нараховується 751 інтернатний заклад для таких дітей. Серед них – 39 закладів у системі МОЗ (у них живе та виховується 2773 дитини); 132 – у системі Мінсоцполітики (5087 дітей), 580 – у системі МОН (97 923 дитини) [17].

На думку фахівців [7, 11], рухова діяльність у вищезазначених навчальних закладах повинна будуватися на основі індивідуальних навчально-розвивальних і професійно орієнтованих програм. При цьому фахівці зазначають, що формування змісту рухової діяльності в спеціальних медичних установах та навчальних закладах має відбуватися на основі вивчення організму дитини з погляду фізіологічних [1, 4], анатомо-морфологічних [9], біомеханічних [5, 10] і психологічних [2, 3] характеристик.

Мета дослідження – охарактеризувати науково-методичні засади фізичної культури в спеціальних навчальних закладах для дітей з особливими потребами.

Методи дослідження – метод системного аналізу; аналіз та узагальнення документальних матеріалів і первинного вітчизняного досвіду.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Під час аналізу історичних даних виявлено, що в кінці XVIII ст. Н. І. Новіковим вперше в Росії введено поняття «фізичне виховання», а в другій половині XIX ст. виникають передумови шкільної системи фізичного виховання.

У європейських країнах активно ведеться пошук нових форм, засобів і методів у фізичному вихованні й спорті. Особливий внесок у створення вітчизняної системи фізичного виховання зробив науковець, автор фундаментальної праці «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку» П. Ф. Лесгафту. Але потрібно зазначити, що в 1919–1927 рр. єдиної державної програми не існувало. Програма з фізичного виховання будувалася на основі авторських розробок учителів, інспекторів або інструкторів із фізичної культури, які затверджувалися губернськими науково-методичними порадами.

У 1927 р. Народний комісаріат освіти затвердив перші обов'язкові шкільні програми з фізичної культури. Водночас програма ґрунтувалася на положеннях і методичних рекомендаціях, розроблених для Єдиної трудової школи, тобто масової школи першого ступеня. Лише в 1977 р. виходить «Проект програми з фізичного виховання у спеціальній школі для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату» [15], у якому вперше зазначено, що завдання фізичного виховання в масовій школі мають безпосередній стосунок до спеціальної школи, а структура програм і склад засобів для обох типів шкіл схожі.

Після апробації зазначеного «Проекту» та внесення окремих коректив (вилучення плавання), починаючи з 1986 р., його введено як програму з фізичного виховання для учнів 1–4 [12] та 5–9 класів [13], що функціонувала до 1994 р. У подальшому запроваджено «Програму з фізичної культури спеціальних загальноосвітніх шкіл інтенсивної педагогічної корекції» [14].

Сучасне законодавство України в галузі освіти забезпечує правові засади подальшого розвитку й створення умов для навчання, реабілітації, соціальної адаптації, інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами, у тому числі з інвалідністю.

Нині діти з особливими потребами можуть здобувати освіту в різних типах загальноосвітніх навчальних закладів:

- спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах (спеціальні загальноосвітні школи з продовженим днем, школи-інтернати, спеціальні навчально-виховні комплекси, об'єднання, навчально-реабілітаційні центри);

- загальноосвітніх школах зі спеціальними та інклюзивними класами.

Для учнів, які за станом здоров'я не можуть відвідувати навчальний заклад, місцеві органи управління освітою організовують індивідуальне або дистанційне навчання. Право вибору навчального закладу або форми навчання належить батькам дитини.

У спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах із 1 вересня 2014 р. запроваджено поетапне введення в дію нових навчальних планів, розроблених відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607.

На сьогодні з урахуванням поетапного переходу спеціальних навчальних закладів на нові навчальні плани й програми, робочі навчальні плани на 2017/2018 навчальний рік для загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з особливими освітніми потребами складаються:

- для (1–4 класів) – за типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа), затвердженими наказом МОН від 28.01.2014 № 80 (зі змінами) [16];

- для 5–8 класів – за типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного й (або) розумового розвитку, затвердженими наказом МОН від 22.04.2014 № 504 (зі змінами);

- для 9–10 класів – за типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, затвердженими наказом МОН від 09.04.2015 № 416 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 26.08.2008 р. № 778»;

- для 11–12 класів – за типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН від 12.02.2015 № 134.

На основі додатка до листа Міністерства освіти і науки України від 14.06.2017 № 1/9-325 можна констатувати, що педагоги спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів самостійно розподіляють програмний матеріал відповідно до годин, передбачених навчальними планами для учнів з особливими потребами (за нозологіями). Потрібно зауважити, що педагоги повинні враховувати індивідуальні особливості навчально-пізнавальної діяльності учнів та створювати відповідні умови для засвоєння програмного матеріалу, пропонованого для учнів загальноосвітньої школи.

Так, наприклад, відповідно до навчальної програми метою навчального предмету «Фізична культура» в початковій ланці школи для дітей із порушеннями опорно-рухового апарату є створення умов для рухової активності учнів, подолання в них наявних рухових порушень, формування розвинутої особистості, пристосованої до життя в реальних навколишніх умовах відповідно до своїх можливостей [16].

Автори навчальної програми визначили, що основними компонентами, які входять до змісту дисципліни «Фізична культура», є:

- інформаційний, що охоплює знання про наукові засади фізичного виховання, які відображають спрямованість навчального предмету на пріоритетний розвиток фізичного, психічного, духовного й соціального здоров'я, основні умови та способи його збереження й зміцнення;

- операційний, що містить підходи до засвоєння учнями цінностей фізичної культури, визначає орієнтацію практичних методик на розвиток пізнавальної й творчої активності учнів і реалізацію диференційованого підходу;

- мотиваційний, що поєднує знання основ збереження та зміцнення здоров'я, створення умов для формування в учнів індивідуальних ціннісних орієнтацій на заняттях фізичними вправами, задоволення соціально значущих й особистісно орієнтованих потреб.

Відповідно до чинної програми вчитель із фізичної культури, ураховуючи рекомендації лікаря-невролога, ортопеда, інструктора ЛФК у медичних картках дітей і висновків із рекомендаціями лікарів спеціальної школи, має право самостійно обирати засоби, методи, методичні прийоми, матеріально-технічне забезпечення, дозування корекційно спрямованого фізичного виховання учнів, виходячи з їхніх індивідуальних психофізичних можливостей, специфіки наявних у них рухових порушень та наявних матеріально-технічних умов. Але потрібно дотримуватися рекомендованих основних завдань уроків фізичної культури:

- корекція (подолання) наявних рухових порушень, зміцнення здоров'я, поліпшення пристосувальних можливостей організму, сприяння його правильному фізичному розвитку й загартуванню;

- підвищення фізичної й розумової працездатності;

- підвищення фізіологічної активності органів і систем організму;

- формування основних рухових умінь і навичок;

- розвиток фізичних якостей (сили, гнучкості, рівноваги, координації, точності, швидкості й витривалості відповідно до рівня можливостей);

- професійно-прикладне орієнтування учнів;

- формування потреби до регулярних самостійних занять фізичною культурою;

- формування навичок та вмінь щодо особистої гігієни;

- формування потреби в здоровому способі життя;

- гендерне виховання хлопців та дівчат.

Урок фізичної культури рекомендовано складати з чотирьох частин:

- вступної (до 2 хв), що містить вправи для розвитку уваги, дихання;
- підготовчої (до 15 хв), яка передбачає загальнорозвивальні вправи;
- основної (до 18 хв) – навчання основних видів рухів, із використанням ігор малої та середньої рухливості;
- завершальної (до 5 хв), коли виконуються дихальні вправи та вправи для релаксації, підбиваються підсумки уроку. У процесі виконання вправ завершальної частини основну увагу спрямовують на зниження фізіологічного навантаження й приведення організму до відносно спокійного стану.

Програма має реалізуватися на основі особистісно орієнтованого навчання із використанням принципів доступності, індивідуального та диференційованого підходів, варіативності використання запропонованих засобів фізичної культури. Це дає можливість учителю, урахувавши медичні показники учнів згідно з рекомендаціями лікаря, визначити раціональні пропорції тих чи інших фізичних вправ та дозування їх виконання. У зв'язку з цим необхідною умовою є ознайомлення з висновками та рекомендаціями лікарів, у якому вказано основний діагноз дитини, ступінь ураження рухової сфери, наявність супутніх захворювань.

Висновки. Для формування навичок соціальної поведінки та розвитку фізичного стану в дітей з особливими потребами наголошено на необхідності створення спеціально організованого середовища, в основу якого покладено дисципліну «Фізичне виховання». В Україні створено правові й науково-методичні засади для опанування цієї дисципліни в спеціальних навчальних закладах, що дає можливість успішно пройти адаптацію до навколишнього середовища та розвинути життєво необхідні навички.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження будуть спрямовані на уточнення правових, організаційних, методичних особливостей проведення занять із фізичної культури в спеціальних навчальних закладах для дітей з особливими потребами.

Джерела та література

1. Бруйков А. А. Функциональное состояние сердечно-сосудистой системы у детей с церебральным параличом в процессе реабилитации / А. А. Бруйков, А. В. Гулин // Вестник Тамбовского университета. – Серия : Естественные и технические науки. – 2011. – Т. 16, № 1.
2. Волошин П. В. Нові напрямки в медико-психологічній реабілітації хворих дитячим церебральним паралічем / П. В. Волошин // Український вісник психоневрології. – 1997. – Т. 5. – С. 17–23.
3. Демчук С. Психологічна реабілітація як складова соціальної адаптації та інтеграції школярів 15–16 років з церебральним паралічем / С. Демчук // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. – Вип. – 2003. – Т. 7. – С. 383–390.
4. Журавлева Н. В. Реакции сердечно-сосудистой системы и их коррекция средствами физической реабилитации у больных детским церебральным параличом в хронической резидуальной стадии : автореф. дис. ... канд. мед. наук : спец. 14.00.13 «Педиатрия» / Н. В. Журавлева. – Москва : Моск. мед. стомат. ин-т, 1998. – 21 с.
5. Качмар В. О. Інформаційні технології для системи інтенсивної нейрофізіологічної реабілітації за методом Козьякіна / В. О. Качмар, Р. А. Бунь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/20420.html>. – 2004.
6. Когут І. О. Соціально-гуманістичні засади розвитку адаптивної фізичної культури в Україні : монографія / І. О. Когут. – Львів : СПОЛОМ, 2015. – 284 с.
7. Левченко І. Ю. Технологии обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата : [учеб. пособие] / И. Ю. Левченко, О. Т. Приходько. – Москва : Академия, 2001. – 186 с.
8. Лунь Г. П. Функціональний стан дихальної системи у хворих на дитячий церебральний параліч та його зміни при застосуванні системи інтенсивної нейрофізіологічної реабілітації : автореф. дис. ... канд. мед. наук : спец. 14.01.10 «Педиатрия» / Г. П. Лунь. – Харків : Харк. мед. акад. післядипломної освіти, 2001. – 20 с.
9. Маргосюк І. П. Клініко-патогенетична характеристика рухових порушень при дитячому церебральному паралічі : автореф. дис. ... канд. мед. наук : спец. 14.01.15 «Нервові хвороби» / І. П. Маргосюк. – Харків : Харк. мед. акад. післядипломної освіти, 2000. – 23 с.
10. Салєєва А. Д. Розширення можливостей відновлення рухових функцій у дітей зі спастичними формами ДЦП / А. Д. Салєєва [та ін.] // Український вісник психоневрології. – 2014. – № 22. – Вип. 4. – С. 49–51.
11. Сермеев Б. В. Индивидуально-дифференцированный подход в процессе коррекции двигательных нарушений у детей, страдающих церебральным параличом / Б. В. Сермеев, Н. Н. Ефименко // Физическое воспитание детей в специальных школах : сб. науч. трудов. – Горький, 1990. – С. 86–89.
12. Програма по физическому воспитанию детей 1–4 классов специальной общеобразовательной школы для детей с последствиями полиомиелита и церебральными параличами. – Москва : Просвещение, 1986. – 45 с.
13. Програма по физическому воспитанию детей 5–9 классов специальной общеобразовательной школы для детей с последствиями полиомиелита и церебральными параличами. – Москва : Просвещение, 1986. – 57 с.
14. Програми з фізичної культури спеціальних загальноосвітніх шкіл інтенсивної педагогічної корекції (для дітей із затримкою психічного розвитку та класів вирівнювання для таких самих дітей при масових загальноосвітніх школах). Підготовчий, 1–9 класи / [уклад. М. О. Козленко]. – Київ : ІСДО, 1994. – 135 с.
15. Проект программы по физическому воспитанию в специальной школе для детей с нарушением опорно-двигательного аппарата : проект ин-та дефектологии АПН СССР / [отв. за вып. Л. С. Верич]. – Киев, 1977. – 108 с.
16. Міністерство освіти і науки України. Освітні програми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>
17. Міністерство освіти і науки України. Інклюзивне навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>

Анотації

У статті схарактеризовано науково-методичні засади викладання фізичної культури в спеціальних навчальних закладах для дітей з особливими потребами. Розглянуто основні компоненти програми «Фізична культура», завдання, які виконуються в процесі уроків фізичного виховання. Установлено, що вчитель має значний ступінь свободи під час планування роботи з цієї дисципліни. При цьому повинен враховувати індивідуальні особливості учнів й умови проведення занять.

Ключові слова: фізична культура, діти з особливими потребами.

Юрий Седляр. Научно-методические основы физической культуры в специальных учебных заведениях для детей с особыми потребностями. В статье охарактеризованы научно-методические основы преподавания физической культуры в специальных учебных заведениях для детей с особыми потребностями. Рассмотрены основные компоненты программы «Физическая культура», задания, решаемые в процессе уроков физического воспитания. Выяснено, что учитель имеет значительную степень свободы при планировании работы по этой дисциплине, при этом нужно учитывать индивидуальные особенности учеников и условия проведения занятий.

Ключевые слова: физическая культура, дети с особыми потребностями.

Yuriy Sedliar. Scientific and Methodological Basis of Physical Culture in Special Educational Institutions for Children with Special Needs. The article describes the scientific and methodological basis of physical training in special educational institutions for children with special needs. The main components of the program «Physical Culture», tasks of the process of physical education lessons are considered. It is found out that a teacher has enough freedom in planning work for this discipline, but must take into consideration individual characteristics of students and conditions of training.

Key words: physical culture, children with special needs.